

Дмитро Миколенко

ПОРАЗКА БОЛГАРІЇ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ В ОЦІНКАХ НАРОДНО-ЛІБЕРАЛЬНОЇ («СТАМБОЛОВІСТСЬКОЇ») ПАРТІЇ

У статті розглядаються інтерпретації Народно-ліберальною партією Болгарії поразки країни у Першій світовій війні. Автор підкреслює спроби представників двох угруповань зазначеної політичної сили – «генадієвістів» і «петковістів» – виправдатися в очах громадськості шляхом перекидання провини за воєнну невдачу і її наслідки на плечі царя Фердинанда I Кобурга.

Ключові слова: Перша світова війна, Народно-ліберальна партія, «стамболовісти», «генадієвісти», «петковісти», Стефан Стамболов.

З часів свого заснування в 1886 році й до припинення функціонування 1920 року Народно-ліберальна партія (НЛП) залишалася однією з провідних політичних сил Болгарії. Достатньо згадати, що стамболовіці шість разів – у 1887, 1899, 1903, 1906, 1907 і 1913 роках – делегували членів організації до новосформованих урядів, а їхні лідери і найбільш авторитетні представники – Стефан Стамболов, Дмитр Греков, Дмитр Петков і Петр Гудев – відповідно у 1887–1894, 1899, 1906–1907 і 1907–1908 роках обіймали посаду прем'єр-міністра країни. Отже, вплив цієї політичної сили на внутрішній і зовнішній курси князівства/царства наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття не викликає сумнівів.

Діяльність Народно-ліберальної партії доволі ґрунтовно досліджена в історіографії¹, проте деякі аспекти зазначеної теми все ж потребують додаткового вивчення. Серед них – інтерпретації представниками партії поразки Болгарії у Першій світовій війні. Складність вказаної проблеми полягає в тому, що упродовж 1913–1920 років НЛП переживала розкол у своїх лавах. Незадовго до залучення царства у глобальний збройний конфлікт одні члени організації на чолі з тогочасним головою Центрального бюро партії Николею Генадієвим підтримували орієнтацію нейтральної на той момент Болгарії на Антанту, протиставляючи власні погляди в цьому питанні думкам монарха і більшості у виконавчому органі влади на чолі з Василем Радославовим, при цьому на посаді міністра залізниці, пошти і телеграфу до березня 1917 року в уряді працював «генадієвіст» Никола Апостолов. Інші представники політичної сили, об'єднавшись навколо секретаря Центрального бюро, міністра громадських будівель, доріг і благоустрою Добри Петкова (однофамільця керівника організації у 1892–1895 і 1895–1907 роках Дмитра Петкова), входили як і «генадієвісти» до складу кабінету міністрів і правлячої парламентської коаліції, проте на відміну від них схвалювали обраний владою курс на оформлення членства Болгарії у Троїстому союзі, що й сталося у вересні 1915 року. З цих причин кожне угруповання по-своєму трактувало ситуацію, в якій опинилася країна у вересні 1918 року після капітуляції. При цьому «генадієвісти» і «петковісти» з метою роз'яснення й виправдання власних

1 Колев В. Партии и парламентаризъм в България // Очерци по българска история (1878–1948). София, 1995. С. 5–53; Миколенко Д. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895–1920 роках. Харків, 2017. 804 с.; Палангурски М. Избори по стамболовисти (1887–1894 г.). Велико Търново, 2008. 280 с.; Кокеров Г. Стефан Стамболов: Создателят на модерна България. Велико Търново, 2015. 336 с.; Попов Ж. Народнолибералната (стамболовистката) партия в България: 1903–1920. София, 1986. 203 с.

позицій напередодні й під час Першої світової війни використовували колективну пам'ять болгар про свого засновника, видатного державника Стефана Стамболова, який був прибічником обмеження втручання Росії у внутрішні справи Болгарії та чимало зробив для соціально-економічної і політичної модернізації країни. Вказані комеморативні практики «стамболовістів» дотепер не знайшли достатнього висвітлення у науковій літературі.

Метою представленої роботи є виклад і аналіз інтерпретацій угрупованнями НЛП поразки Болгарії у Першій світовій війні та характеристика їхньої політики пам'яті, яка застосовувалася ними, аби розкрити мотиви віддання переваги тій чи іншій зовнішньополітичній орієнтації у 1914–1918 роках та відновити власний імідж. У процесі вирішення поставлених завдань ми послуговувалися партійною пресою², стенограмами публічних промов стамболовців³, а також агітаційними брошурами під авторством членів партії⁴.

Після капітуляції 29 вересня 1918 року Болгарії у війні та скасування військової цензури в країні «генадієвісти» і «петковісти» на шпальтах своїх органів друку – відповідно газет «Воля» і «Свобода», а також під час парламентських виступів і зустрічей з електоратом почали активно обговорювати три питання. Перше стосувалося ступенів вини у катастрофі, що її зазнала держава, коаліційного уряду Василя Радославова й монарха – царя Фердинанда, який 3 жовтня того ж року зрікся престолу на користь свого сина Бориса та залишив країну. Друге зводилося до інтерпретації наслідків зовнішньополітичного вибору Софії у 1915 році на користь Троїстого союзу. Третє ж було пов'язане з викладом тих чи інших версій подальшої міжнародної політики держави.

Наприкінці вересня 1918 року лідера НЛП Николу Генадієва було звільнено з-під варту, де він перебував з жовтня 1915 року в зв'язку із звинуваченням у шахрайстві у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією на державному рівні (так звана «деклозієрова афера»). Політик і надалі продовжив виконувати обов'язки голови Центрального бюро партії, намагаючись об'єднати навколо себе якомога більше число прихильників, хоча недавнє членство «генадієвіста» Николи Апостолова в уряді Василя Радославова і перешкоджало досягненню мети. Своїм представництвом у цьому ж кабінеті міністрів «петковісти» теж дискредитували себе, втративши так само вплив у суспільстві. Николі Апостолову, хоча він і не підтримував германо-фільську орієнтацію влади, і Добри Петкову разом з іншими колишніми колегами-урядовцями і прем'єр-міністром не вдалося уникнути судових тяжб і покарань у вигляді позбавлення волі з різними термінами ув'язнення. У січні 1920 року їм було інкриміновано заздалегідь сплановану агресію проти Сербії, що втягнуло Болгарію у трирічну виснажливу війну на боці Центральних держав та призвело до тяжких результатів поразки.

Повоєнні публічні промови Николи Генадієва і його прибічників починалися з обвинувачень першого болгарського царя у втягненні країни в збройний конфлікт та у воєнних невдачах і їх катастрофічних наслідках для держави, а закінчувалися вітаннями його сина Бориса III з нагоди сходження на престол. Згадуючи попереднього монарха, лідер НЛП зазначав: «Фердинанд завжди був імпульсивною натурою. У своєму виборі зовнішньополітичної орієнтації він керувався жадобою помсти за 1913 рік. Наш колишній цар хитра людина, але при цьому недостатньо розумна для реалізації важливих державних і національних завдань»⁵. Поразка 1918 року, вважали «генадієвісти», стала наслідком внесеної в 1911 році поправки до статті 17 конституції, що забезпечило монарху необмежену свободу й можливість протягом тривалого періоду одноосібно, без узгодження з парламентом, приймати рішення та

2 Свобода. 1918–1919; Воля. 1919.

3 *Генадієв Н.* Реч произнесена на 29 февруари 1920 г. в салона на Градското казино в София. София, 1920. 50 с.

4 *Генадієв Н.* Стефан Стамболов: 19 юли 1895 – 19 юли 1925. София, 1925. 34 с.

5 *Генадієв Н.* Реч произнесена на 29 февруари 1920 г. в салона на Градското казино в София. София, 1920. С. 12.

визначати зовнішньополітичний курс країни. Ось чому вони ратували за скасування зазначених змін в основному законі та обмеження в такий спосіб повноважень монарха у системі державної влади.

Добри Петков після залишення Фердинандом Болгарії кардинально змінив своє ставлення до колишнього монарха. У спогадах про Стефана Стамболова, опублікованих у 1921 році в збірці статей, він називає Кобурга «цинічною, аморальною, жорстокою, безхарактерною і мстивою людиною», яка мала б взяти на озброєння досвід ведення політики засновником НЛП, але не зробила цього та вдруге втягла країну в катастрофічне становище⁶.

Утім, незважаючи на власне критичне налаштування по відношенню до царя Фердинанда, і «петковісти», і «генадієвісти» залишалися послідовними ревнителями монархії як форми правління та не виступали за скасування вказаного політичного інституту⁷. Обидва угруповання звалювали всю вину за невдачі на Кобурга, адже у такий спосіб можна було відвернути від себе гнів громадськості, яка сприймала НЛП прихильницею орієнтації Болгарії на держави Троїстого союзу, а відтак і винуватицею воєнної поразки, завданої країні Антантою. Причому вказане ставлення болгарського суспільства до стамболівців поширювалося й на прибічників Николи Генадієва, хоча той, як відомо, у березні 1915 року виступив за приєднання царства до військово-політичного блоку Великої Британії, Франції і Росії. Таке рівняння під одну мірку пояснюється тим фактом, що у передвоєнні для нейтральної Болгарії місяці позиція лідера НЛП була відома лише обмеженому колу політичних еліт країни, а в умовах оголошеної 10 (23) вересня того ж року мобілізації і введеної військової цензури та тиску з боку монарха і прем'єр-міністра «генадієвісти» не мали можливості популяризувати власні помисли серед населення⁸. Враховуючи цей факт, сподвижники Николи Генадієва вже після завершення бойових дій, відновивши 23 листопада 1918 року видання газети «Воля», оприлюднювали свою передвоєнну концепцію міжнародної політики та дискредитували Фердинанда, аби доказати непричетність угруповання до прийняття рішень про підписання з Німеччиною, Австро-Угорщиною й Османською імперією документів, які оформили 24 серпня (6 вересня) 1915 року існування Четверного союзу.

Популяризуючи свої передвоєнні зовнішньополітичні переконання та уникаючи згадок про членство до березня 1917 року свого представника у кабінеті міністрів Василя Радославова, прибічники Николи Генадієва називали винуватцями проницького курсу не лише царя, а й уряд, до складу якого входив лідер «петковістів». Саме тому «генадієвісти» нещадно критикували, окрім монарха, ще й правлячу упродовж 1913–1918 років коаліцію⁹. Більшість же соратників Добри Петкова уникали будь-яких обвинувачень на адресу тогочасної Ради міністрів, а лише виправдовували представництво Болгарії у Четверному союзі, вважаючи його інструментом протидії завойовницькій експансії Росії на Балканах¹⁰. Заново започаткувавши 2 листопада 1918 року видавництво газети «Свобода», вони популяризували негативний образ новозаснованої минулого року першої у світі соціалістичної держави та час від часу нагадували суспільству про перманентну небезпеку з боку Петрограда з його постійними прагненнями закріпитися в зоні протоків Босфор і Дарданелли, а отже, й про подальшу загрозу від нього інтересам Болгарського царства¹¹.

В умовах загальнонаціонального розчарування й революційної кризи «петковісти» і «генадієвісти» взяли за оновлення власних зовнішньополітичних засад. Перші

6 Стефан Стамболов като революционер, общественик и държавник: Сборник от статии / Уредн.: В. Савов, Д. Сакакушев. София, 1921. С. 52.

7 Генадиев Н. Реч произнесена на 29 февруари 1920 г. в салона на Градското казино в София. София, 1920. С. 12; Стефан Стамболов като революционер, общественик и държавник: Сборник от статии / Уредн.: В. Савов, Д. Сакакушев. София: Франклин, 1921. С. 52.

8 Миколенко Д. Страсти за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895–1920 роках. Харків, 2017. С. 510.

9 Воля. 1919. 1 февруари.

10 Свобода. 1919. 2 май.

11 Там само.

до того ж схилялися до реваншистських ідей та демонстрували ненависть і злобу по відношенню до новоствореного 1 грудня 1918 року Королівства Сербів, Хорватів і Словенців. «Забудьте Югославію, забудьте перемир'я, ці казки та застарілі погляди на слов'янську солідарність», – звучало з вуст «петковіста» Димо Кьорчева в одній із його промов через кілька місяців після виходу Болгарії з війни. Відомий політик і публіцист переконував, що через розпад Австро-Угорщини «...надійним союзником для країни наразі є Велика Британія, в якій треба завоювати довіру та заручитися її підтримкою»¹².

Та все ж поступово войовничі гасла членів угруповання з огляду на їхню недовідність і безперспективність поступово вщухали. Втративши авторитет і довіру електорату, «петковісти» змушені були декларувати мирний шлях вирішення національного питання й територіальних суперечностей, дружнє співіснування з сусідніми державами та підтримку ідеї Балканської федерації після об'єднання болгарських земель, про що йшлося в одному з положень їхньої програмної резолюції, ухваленій 25 квітня 1919 року на так званому «III конгресі «стамболовістів»¹³.

На відміну від «петковістів» Никола Генадієв і його прибічники були переконані, що у процесі моделювання подальших міжнародних відносин офіційна Софія не мала іншого вибору, окрім застосування гнучких, мирних засобів вирішення державних зовнішньополітичних завдань. «Зброю, силою якої послуговувалися наші сусіди, ми відкидаємо. Залишається наша культура і дипломатія»¹⁴, – йшлося в одній зі статей газети «Воля». При цьому, щоб виправдати агресивну позицію представників угруповання, як і всіх членів НЛП, напередодні втягнення країни у Першу світову війну лідер «генадієвістів», посилаючись на судження Стефана Стамболова, начебто відомі йому з особистого спілкування із тогочасним прем'єр-міністром, стверджував, що і засновник партії не вірив у мирний шлях розв'язання національної проблеми та вважав воєнні дії, зокрема проти Османської імперії, неминучими¹⁵.

«Генадієвісти» вже не розглядали Росію як важливий чинник міжнародних відносин, вважаючи, що після більшовицького перевороту 1917 року нею було втрачено вплив на Балканах. Та все ж, незважаючи на вказане, вони вдавалися до оприлюднення та інтерпретації причин обрання ними в 1915 році курсу на приєднання Болгарського царства до союзу з державою-визволителькою і її партнерами по Антанті. Їхній керманіч, знов-таки посилаючись на переконання Стефана Стамболова, пояснював такий вибір наслідуванням принципам фундатора, який теж не відкидав можливості болгарсько-російського альянсу, спрямованого проти Оттоманської імперії¹⁶.

На думку Николи Генадієва, переможена й розорена країна найближчим часом не зможе здійснити об'єднання свого народу. «Старшому поколінню, ймовірно, не доведеться побачити єдину Болгарію, а молоде ще далеке від цього ідеалу»¹⁷, – констатував лідер угруповання. Його песимістичні прогнози щодо перспектив царства приєднати Македонію пояснювалися критичним ставленням політика до принципів, закладених країнами-переможницями в основу мирних договорів, які підсумували результати Першої світової війни: «Треба тверезо оцінювати справжній стан речей. Усі, хто говорять сьогодні про права націй на самовизначення, сприймають власні слова як красиву декларацію. Коли вони [представники великих держав. – Д. М.] сіли за стіл переговорів з метою облаштування повоєнного світу, при цьому диктуючи свої умови, то враз забули про принципи, проголошені раніше»¹⁸. Пояснюючи власні песимістичні прогнози, Никола Генадієв звертав увагу на негативний імідж, що його набула Болгарія в світі після вступу у війну на боці Німеччини¹⁹.

12 Свобода. 1918. 27 грудня.

13 *Георгиев В.* Образуване на Националнолибералната партия // Известия на Българското историческо дружество. 1977. Т. 30. С. 131.

14 Воля. 1919. 11 грудня.

15 *Генадиев Н.* Стефан Стамболов: 19 юли 1895 – 19 юли 1925. София, 1925. С. 16.

16 Там само.

17 *Генадиев Н.* Реч произнесена на 29 февруари 1920 г. в салона на Градското казино в София. София, 1920. С. 46.

18 Там само. С. 12–13.

19 Там само. С. 15.

Таким чином, після капітуляції Болгарії у Першій світовій війні обидва угруповання стамболівців аж до злиття восени 1920 року разом з Ліберальною («радославовістською») і Молодоліберальною («тончевістською») партіями в єдину Націонал-ліберальну партію намагалися виправдатися й реабілітуватися в очах громадськості. Задля цього вони застосовували такі механізми, як заперечення своїх провин у військовій поразці, перекладання відповідальності за катастрофу 1918 року на плечі царя Фердинанда, демонстрацію безальтернативності власних зовнішньополітичних орієнтацій у 1913–1918 роках, а також розробку нових стратегій розбудови взаємовідносин Софії з великими державами та сусідніми країнами.

Та все ж у нових політичних умовах і «генадієвісти», і «петковісти» сприймалися болгарським суспільством як угруповання організації, що мала безпосереднє відношення до фатальної військової поразки, наслідком якої стали розруха, занепад економіки та виникнення революційної ситуації. На той час популярності набували політичні сили лівого толку, на кшталт Болгарської землеробської народної спілки й Болгарської робітничої соціал-демократичної партії («широких соціалістів»), котрі разом з організаціями, що протягом воєнного періоду залишалися послідовними прихильниками курсу на приєднання держави до Антанти, утворили після капітуляції перші повоєнні уряди Александра Малинова й Теодора Теодорова.

Зрештою, не знайшовши дієвих засобів повернення на авансцену політичного життя країни, обидва угруповання НЛП пішли на компроміс одне одному та розпочали зближення з ідеологічно спорідненими з ними «радославовістами» і «тончевістами», щоб разом сформувати потужну конкурентоздатну політичну силу. Цей процес завершився створенням наприкінці листопада 1920 року Націонал-ліберальної партії, котра виступала за нормалізацію відносин з усіма сусідніми державами та водночас за скасування обтяжливих для країни положень Нейїського мирного договору²⁰. Позиція у вказаному питанні новоутвореної політичної сили абсолютно співпадала з поглядами Стефана Стамболова, який неодноразово наголошував на необхідності нормалізації відносин із сусідами, на що вказує у своїх надрукованих спогадах Н. Генадієв²¹.

References

- Genadiev, N. (1920). Rech proiznesena na 29 fevruari 1920 g. v salona na Gradskoto kazino v Sofia. Sofia, Bulgaria.
- Genadiev, N. (1925). Stefan Stambolov: 19 yuli 1895 – 19 yuli 1925. Sofia, Bulgaria.
- Georgiev, V. (1977). Obrazuvane na Natsionalnoliberalnata partia // Izvestia na Balgarskoto istorichesko druzhestvo. T. 30, Bulgaria.
- Kokerov, G. (2015). Stefan Stambolov: Sozdatelyat na moderna Bulgaria. Veliko Tarnovo, Bulgaria.
- Kolev, V. (1995). Partii i parlamentarizam v Bulgaria // Ochertsi po balgarska istoria (1878–1948). Sofia, Bulgaria.
- Mykolenko, D. (2017). Strasti za Stambolovym: bolgarske derzhavotvorenniya u 1895–1920 rokax. Kharkiv, Ukraine.
- Palangurski, M. (2008). Izbori po stambolovistki (1887–1894 g.). Veliko Tarnovo, Bulgaria.
- Popov Zh. (1986). Narodnoliberalnata (stambolovistkata) partia v Bulgaria: 1903–1920. Sofia, Bulgaria.
- Savov, V. (1921). Stefan Stambolov kato revolyutsioner, obshtestvenik i darzhavnik: Sbornik ot ctatii / Uredn.: V. Savov, D. Sakakushev. Sofia, Bulgaria.
- Svoboda (1918). Bulgaria.
- Svoboda (1919). Bulgaria.
- Volya (1919). Bulgaria.

²⁰ Георгиев В. Образуване на Националнолибералната партия // Известия на Българското историческо дружество. 1977. Т. 30. С. 157.

²¹ Генадиев Н. Стефан Стамболов: 19 юли 1895 – 19 юли 1925. София, 1925. С. 15.

Миколенко Дмитро Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, майдан Свободи, 4).

Dmytro Mykolenko

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History at V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Svo-body Sq., 4).

THE DEFEAT OF BULGARIA IN THE FIRST WORLD WAR IN THE ESTIMATIONS OF THE PEOPLE'S LIBERAL (STAMBOLOVISTS) PARTY

The article deals with the People's Liberal Party of Bulgaria and its interpretations of the country defeat in the First World War. The author points out that the representatives of both political groups – "Genadiists" and "Petkovists" – tried to restore public confidence by shifting the blame for military failure and its consequences on King Ferdinand I Coburg. The paper also focuses on the attempts of supporters of the PLP leader (Nikola Genadiev) and the Party Central Bureau Secretary (Dobri Petkov) to demonstrate the lack of any alternative to their foreign policy concepts on the eve and during the global armed conflict in order to offer new avenues for Sofia's international course in the post-war world. However, the majority of the country's population regarded the "stambolovists" as the one of perpetrators of the military catastrophe in 1918. Thus, they were unable to regain their lost positions and take one of the significant places on the political scene of Bulgaria.

Key words: First World War, People's Liberal Party, «stambolovists», «genadievists», «petkovists», Stefan Stambolov.

Дата подання: 26 лютого 2019 р.

